

Guldgruben der forsvandt

En 'bottom up'-analyse af ældre langtidslediges tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet under højkonjunktoren fra 1994 til 1999

Det har længe været en almindelig antagelse, at den øgede tilbagetrækning af ældre op gennem 1990'erne skyldes, at (for) gunstige tilbagetrækningsordninger som overgangsydelse og efterløn så at sige har 'trukket' de ældre ud af arbejdsmarkedet. Spørgeskemaundersøgelser foretaget i 1994 og i 1999 med den samme gruppe af ældre ledige viser imidlertid, at de ældre i højere grad har følt sig 'skubbet ud' af arbejdsmarkedet. Deres alder synes i sig selv at have været en barriere for integration på arbejdsmarkedet. På baggrund heraf konkluderer artiklen, at muligheden for overgangsydelse eller efterløn nok kan ses som en medvirkende, men ikke som en tilstrækkelig forklaring på den massive tilbagetrækning blandt ældre ledige.

I takt med stigende beskæftigelse, mindre årgange og udsigten til langt flere ældre er sidstnævntes forhold til arbejdsmarkedet kommet mere og mere i fokus. Den socialdemokratiske regering følte sig ligefrem nødsaget til at gennemføre en efterlønsreform, der ikke kunne blive andet end upopulær. Hensigten var via både 'pisk' og i særdeleshed 'gulerod' at få ældre beskæftigede til at trække sig senere tilbage fra arbejdsmarkedet.

Man har også tidligere været optaget af at få de ældre ledige til at blive længere på arbejdsmarkedet. I 1996 stoppede man således muligheden for, at 50-59 årige langtidsledige (minimum 12 måneders ledighed indenfor de sidste 15 mdr.) kunne få over-

gangsydelse. Ordningen var blevet etableret i 1992 for de 55-59 årige og blev med arbejdsmarkedsreformen i 1994 udvidet til også at dække de 50-54 årige. Ydelsen var på 82% af højeste dagpengesats og kunne opretholdes frem til 60 års alderen, hvor efterlønsordningen trådte i kraft (alle på overgangsydelse skulle være berettigede til efterløn).

I denne artikel skal vi beskæftige os med gruppen af ældre langtidsledige, der trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Artiklen vil således forsøge at forklare den massive tilbagetrækning af ældre ledige fra arbejdsmarkedet, der på trods af højkonjunktur fandt sted i perioden fra 1994 til 1999. Den herskende opfattelse har været, at efterløns-

ordningen og i særdeleshed etableringen af overgangsydelsen har fået mange ældre ledige til at vælge arbejdsmarkedet fra. I tilbagetrækningslitteraturen taler man om, at gunstige tilbagetrækningsordninger så at sige 'trækker' ældre ud af arbejdsmarkedet (f.eks. Mallier & Schafto 1992; Osberg 1993). Overfor disse 'pull-teorier' findes en række 'push-teorier', der i stedet forklarer tidlig tilbagetrækning med de mekanismer, der skubber ældre ud af arbejdsmarkedet (f.eks. Halvorsen & Johannessen 1991; Trommel & de Vroom 1994). I denne artikel argumenteres for, at de ældre langtidsledige i høj grad oplevede, at de under alle omstændigheder havde meget begrænsede jobchancer. Pointen er således, at muligheden for overgangsydelse eller efterløn ikke i sig selv er en tilstrækkelig forklaring på tilbagetrækningen.

Stor tilbagetrækning blandt ældre langtidsledige fra 1994 til 1999

Ved udvidelsen af overgangsydelsen i 1994 var ca. 43.000 50-59 årige i samme år ramt af langtidsledighed (defineret som en ledighedsgrad over 0,8) svarende til 27% af samtlige ca. 160.000 langtidsledige. For at få en mere uddybende forståelse af langtidslediges situation, end man kan få ud fra de overordnede registerdata, indsamlede Socialforskningsinstituttet i 1994 survey-materiale blandt gruppen, der havde oplevet over 6 måneders ledighed. I det følgende bliver denne gruppe benævnt de ledige. Blandt de 2000 udtrukne besvarede 1528 respondenter, hvilket giver en pæn svarprocent på 76. Blandt disse var 1249 fortsat ledige på interviewtidspunktet, hvilket er grundlaget for nedenstående analyser i 1994 (samlet afrapporteret i Goul Andersen

1995). Denne undersøgelse er efterfølgende blevet udbygget med en panelundersøgelse fra 1999, hvor 831 respondenter (der var ledige og besvarede i 1994-undersøgelsen) er blevet interviewet igen, hvilket giver unikke muligheder for at følge gruppen under højkonjunkturen¹ (se Goul Andersen m.fl. 2002 for yderligere information om dataindsamlingen og vægtningsprocedure). Tabel 1 viser, hvilken status respondenter fra 1994 havde på interviewtidspunktet i 1999. Endvidere har vi også bedt respondenterne om at angive antal måneder i almindeligt arbejde i perioden fra 1994 til 1999.

Først og fremmest viser tabel 1, at andelen i ordinær beskæftigelse på interviewtidspunktet i 1999 er stærkt faldende med alder. Blandt de 18-39 årige er to tredjedele af ledige kommet i ordinær beskæftigelse. Blandt de 40-49 årige er lige under halvdelen i beskæftigelse i 1999, mens det kun er hver tredje af de 50-54 årige. Endelig er kun 9% af de 55-59 årige i beskæftigelse i 1999. Dette afspejler sig også i antal måneder i ordinær beskæftigelse i perioden fra 1994 til 1999. Blandt de 18-39 årige har gruppen i gennemsnit været i ordinær beskæftigelse i mere end halvdelen af perioden, mens de 40-49 årige i gennemsnit har været i ordinær beskæftigelse i 26 måneder. De 50-54 og 55-59 årige har i gennemsnit kun været beskæftiget i henholdsvis 16 og 10 måneder.

Den meget begrænsede beskæftigelse dækker over, at de ældre har forladt arbejdstyrken, hvilket afspejles i en begrænset andel ledige blandt de ældre. 12% af de 50-54 årige var ledige, mens kun en enkelt af de over 55 årige var ledig på interviewtidspunktet i 1999. For de 50-54 årige var overgangsydelse den mest hyppige måde at forlade arbejdsmarkedet på. 48% af de ledige mellem 50-54 år på interviewtidspunktet i 1994 var således på over-

Tabel 1. *Sammenhæng mellem alder (på interviewtidspunkt i 1994) og integration på arbejdsmarkedet i perioden fra 1994 til 1999. Fordelt på i og udenfor arbejdsstyrken på interviewtidspunktet i 1999 og antal måneder i almindeligt arbejde fra 1994 til 1999*

Alder i 1994	Stadig i arbejdsstyrken i 1999		Udenfor arbejdsstyrken i 1999				Mdr. i ordinær beskæftigelse	N
	% i beskæftigelse	% ledige	% på efterløn	% på overgangsydelse	% på førtidspension	% øvrige		
18-29 årige	63	20	0	0	1	16	33	234
30-39 årige	66	24	0	0	2	8	32	196
40-49 årige	47	28	0	13	7	5	26	178
50-54 årige	31	12	0	48	6	4	16	105
55-59 årige	9	1	72	7	7	4	10	114

Anm.: Uvejede data, men kun marginale forskelle i forhold til vejede data

gangsydelse i 1999. En mindre andel af de 40-49 årige nåede også at komme på overgangsydelse, inden ordningen blev udfaset. Blandt de 55-59 årige langtidsledige i 1994 var hele 72% på efterløn i 1999. Endelig er andelen på førtidspension jævnt fordelt blandt de 40-59 årige.

Der er således ingen tvivl om, at tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet har været ganske voldsom blandt de ældre ledige. 58% af de 50-54 årige var således udenfor arbejdsmarkedet på interviewtidspunktet i 1999, mens den tilsvarende andel var 90% blandt de 55-59 årige.

Det store spørgsmål er, hvorledes man skal forklare denne udvikling. Ud fra en firkantet økonomisk forståelse, hvor (løn)arbejde udelukkende opfattes som et nødvendigt onde, kan det selvfølgelig ikke undre. I udgangspunktet er vi dog kritiske overfor denne simple 'pull-forklaring', da alle empiriske undersøgelser viser, at arbejdet er langt mere end et nødvendigt onde (Goul Andersen 1993; Christensen 2002, 124; Nørregaard-Nielsen & Østergaard 2002,

150). Sammenlignende undersøgelser fra International Social science Survey Program (ISSP) viser endda, at danskerne har den højeste ikke-økonomiske arbejdsmotivation i de 28 undersøgte lande (Albrekt Larsen 2002a).

I de to følgende afsnit vil vi ud fra en 'bottom-up'-tilgang indkredse årsagerne til de ældre lediges tilbagetrækning. Det vil sige i modsætning til forklaringer, der blot baseres på registeropgørelser over forskellige gruppers tilbagetrækningsmønstre, tager vi udgangspunkt i de ældres egne forklaringer. Dels ved at analysere gruppens vurdering af jobchancer og årsager til ledighed ud fra 1994-undersøgelsen (dvs. mens de stadig var i arbejdsstyrken) og dels ved direkte spørgsmål om den tidlige tilbagetrækning (dvs. efter de havde forladt arbejdsstyrken).

De lediges vurdering af jobchancer og årsager til ledighed i 1994

I 1994-tværsnittet er de ledige blevet spurgt

Tabel 2. Lediges egen vurdering af mulighed for at komme i (et hvilket som helst) arbejde og forventning om at komme i arbejde opdelt på alder. 1994 (i %)

	50-59 år	40-49 år	18-39 år
Mulighed for at komme i arbejde, hvis villig til at tage et hvilket som helst job:			
Ja, helt sikkert	6	12	28
Ja, temmelig sikkert	12	20	29
Nej	69	56	31
Ved ikke	13	12	13
	100	100	100
Forventning om at komme i arbejde:			
Ja	23	72	92
Nej	77	28	8
	100	100	100
	N=312	N=275	N=655

Anm.: Uvejede data, men kun marginal forskel sammenlignet med vægtede data

Spørgsmål: Tror De, at De meget hurtigt ville kunne komme i arbejde, hvis De var villig til at tage et hvilket som helst arbejde?

Spørgsmål: Tror De, at De på et eller andet tidspunkt kommer i almindeligt arbejde?

om forventninger til at komme i arbejde og mulighederne for at finde et arbejde, hvis de ville tage et hvilket som helst arbejde. Resultaterne er vist i tabel 2.

Tabel 2 viser meget tydeligt, at de ældre ledige i 1994 havde meget begrænset tiltro til deres muligheder for at få job. 69% af de 50-59 årige vurderer således, at de ikke ville kunne komme hurtigt i arbejde, selvom de var villige til at tage et hvilket som helst job. Den tilsvarende andel er 56% blandt de 40-49 årige og 31% blandt de 18-39 årige. Omvendt tror kun 6% af de 50-59 årige, at de helt sikkert ville kunne komme i arbejde, mens den tilsvarende andel er 12% blandt 40-49 årige og 28% blandt 18-39 årige.

Den samme klare tendens til lavere vurdering af jobchancer blandt de ældre afspejler sig i forventningen til på et tidspunkt at komme i almindeligt arbejde. 77% af de

50-59 årige forventede ikke at komme i arbejde igen. Andelen blandt 40-49 årige og 18-39 årige var henholdsvis 28% og 8%.

Forskelle i uddannelsesnivea har mindre effekt end forventet. På spørgsmålet om mulighed for at komme i arbejde er der ingen nævneværdig forskelle mellem 40-59 årige uden erhvervsfaglig uddannelse, faglærte og gruppen med videregående uddannelse. Til gengæld er der en tendens til, at lavere uddannede i mindre grad forventer at komme i arbejde. Køn spiller heller ikke nogen større rolle, men der ses en vis tendens til, at ledige 50-59 årige kvinder vurderer deres mulige jobchancer en smule dårligere end mændene, og at kvinder i højere grad forventer ikke at komme i arbejde.²

Det rejser selvfølgelig spørgsmål om hvilke årsager, der ligger bag denne ople-

velse af meget begrænsede jobchancer. I den udstrækning oplevelsen er udtryk for reelt reducerede jobmuligheder, kan man i litteraturen groft skelne mellem udbuds- og efterspørgselsforklaringer.

Udbudsforklaringerne hæfter sig ved ældres lavere omstillingsevne, forældede uddannelser, eventuelt dårligt helbred, manglende jobønske, lavere søgeaktivitet og ikke mindst tilstedeværelsen af gunstige tilbagetrækningsordninger. Fra slutningen af 1980'erne og frem til i dag har man i arbejdsmarkedspolitikken lagt større og større vægt på disse udbuds faktorer – både blandt venstre fløjen, der har foretrukket en aktiveringsstrategi som løsning, og blandt højrefløjen, der har foretrukket en markedsstrategi (Albrekt Larsen 2002b).

Overfor disse står mere traditionelle makroøkonomiske forklaringer, der helt grundlæggende forklarer arbejdsløshed med manglende efterspørgsel. Endvidere kan marginaliseringstendenser af specielle grupper undersøges nærmere ved at supplere denne klassiske betragtning med rekrutteringsstudier på virksomhedsniveau. I denne tradition har man således være optaget af de barrierer, som ledige møder på arbejdsmarkedet. Et godt eksempel er manglende uddannelse. På den ene side kan der være tale om et udbudsproblem, så den ledige ikke er kvalificeret til jobbet eller pga. lav produktivitet ikke vil være i stand til at tjene sin egen løn. På den anden side kan det tænkes, at uddannelse snarere fungerer som en barriere. Forstået på den måde, at manglende ansættelse ikke skyldes den lediges manglende evne til at bestride jobbet eller utilstrækkelig produktivitet, men derimod, at arbejdsgivere i tider med stor arbejdsløshed simpelthen sorterer de lavest uddannede ansøgere fra. En betragtning man i litteraturen kalder 'køteori' (Thurow 1975).

Lidt forenklet kan man således sige, at en

barriere kan forstås som en mekanisme, der placerer bestemte grupper af ledige bagest i 'køen'. Indenfor denne forskningstradition findes der en række interessante studier af, hvorledes virksomheder rekrutterer nye medarbejdere (Windolf et al. 1988; Wood 1985; Jenkins 1984; Kiel et al. 1984; Rosdahl 1986; Bills 1990; Langager 1993; Csonka 1995). Her skelner man typisk mellem selektionsproceduren og rekrutteringskanalen. Det er specielt i forbindelse med selektionsproceduren, at der kan blive etableret betydelige barrierer for visse grupper af ledige. Forklaringen er, at virksomhedernes udvælgelse af den mest produktive arbejdskraft foregår under stor usikkerhed, da de af gode grunde ikke kender den enkelte person. Derfor vil den første screening af ansøgerne støtte sig på nogle forudindtagne opfattelser af produktiviteten hos forskellige grupper. Pointen er således, at de ældre lediges dårlige jobchancer ikke nødvendigvis er knyttet til strukturelle problemer på udbudssiden, men i ligeså høj kan skyldes, at arbejdsgivere for en sikkerhedsskyld sorterer de ældre fra. Specielt i en situation med lavkonjunktur (Gaston 1972; Wood 1985; Windolf et al. 1988).

Hvorvidt dårlige jobchancer bedst forklares fra udbuds- eller efterspørgselsiden, er vanskeligt at afgøre. I den virkelige verden er der formentlig tale om et både-og. I det mindste vil en tilbunds gående undersøgelse kræve studier af virksomhedernes udvælgelsesprocedurer. Ikke desto mindre vil vi give et bud på forklaringskraften af de to tilgange ved i tabel 3 at se på ældre lediges egen vurdering af årsager til fortsat ledighed.

Resultaterne i tabel 3 støtter efterspørgselsforklaringer, der lægger vægt på konjunktursituationen og screeningsprocedurer hos virksomhederne. Blandt de ældre ledige er den helt dominerende opfattelse, at

Tabel 3. De ledige 50-59 åriges egen vurdering af årsager til ledighed, 1994 (i %)

Er for gammel	72
For få stillinger at søge	27
Er syg / dårligt helbred	10
Der er ikke brug for mine kvalifikationer	9
Nej, ingen særlig grund	7
Er ikke interesseret i de jobs, jeg evt. kan få	4
Har været arbejdsløs for længe	4
Jeg orker ikke at søge mere	3
Min selvillid er nedbrudt	2
Nødt til at passe barn / børn	0
Jeg / mine forældre kommer fra andet land	0
Arbejdsgiverne synes ikke om mit udseende	0
Andet	13
	N=273

Anm.: Gruppen i beskæftigelsesaktivering er ikke blevet spurgt. Procenter summer ikke til 100, da respondenterne har kunne angive flere svar. Uvejede data

Spørgsmål: Der kan være mange grunde til, at mennesker er arbejdsløse. Tror De, at der er nogen særlig grund til, at De fortsat er arbejdsløs? (gerne flere svar)

fortsat ledighed skyldes deres alder. Hele 72% af de 50-59 årige angav denne årsag. Den næsthøypigste forklaring, 27%, var henvisning til, at der var for få stillinger at søge. En betydelig del af denne gruppe samt gruppen på 7%, der svarer »nej, ingen særlig årsag«, må opfatte sig selv som værende ramt af en form for konjunkturledighed. Mere udbudsorienterede problemer som manglende kvalifikationer (9%), manglende interesse i tilgængelige jobs (4%) og længerevarende ledighed (4%) ligger langt lavere. Endelig er der en forholdsvis stor andel på 13%, der angiver andre år-

sager end de listede svarkategorier i spørgeskemaet.

Nu skal man selvfølgelig tage den slags subjektive vurderinger med et vist forbehold, men i det mindste indikerer besvarelserne, at ældre langtidsledige i 1994 selv havde en oplevelse af meget begrænsede jobchancer primært pga. deres alder. Pointen er således, at gruppen trak sig tilbage fra en position i arbejdsstyrken, der virkede ganske vanskelig. I det følgende skal vi ud fra 1999-besvarelserne se på, hvilke årsager de ledige giver på selve tilbagetrækningen.

Frivillig eller ufrivillig tilbagetrækning?

Spurgt direkte om frivilligheden i den tidlige tilbagetrækning blandt respondenterne på efterløn eller overgangsydelse på interviewtidspunktet i 1999 støtter besvarelserne noget overraskende den opfattelse, at gruppen frivilligt har fravalgt arbejdsmarkedet. Hele 71% angiver således, at valget 'hovedsageligt var frivilligt', mens 15% og 14% angiver, at valget henholdsvis 'ikke var rigtigt frivilligt' og 'overhovedet ikke frivilligt'. Spørgsmålet er dog, hvorledes man skal fortolke disse besvarelser. For det første kan det bemærkes, at vores gruppe af langtidsledige angiver en større frivillighed i valget end blandt et generelt tværsnit af alle tidligt tilbagetrukne, hvor omkring halvdelen finder valget ufrivilligt (Nørregaard 1996, Quaade 2001). Dette foranlediger til den oplagte fortolkning, at gruppen formentlig har truffet det 'frie' valg indenfor rammerne af meget begrænsede muligheder. For yderligere at analysere de ældres bevæggrunde har vi direkte spurgt, hvilke begrundelser der lå bag overgangen til efterløn/overgangsydelse. Tabel 4 viser svarfordelingen.

Når der spørges direkte om begrundelser

Tabel 4. *Begrundelser for overgang til efterløn/overgangsydelse blandt 1994-ledige på overgangsydelse/efterløn på interviewtidspunkt i 1999 (i %)*

	Fordelt på frivilligt/ikke frivilligt valg		Fordelt på type af tidlig tilbagetrækning		
	Alle	Hovedsageligt et frivilligt valg	Ikke frivilligt valg	Efterløn	Overgangsydelse
Var alligevel ikke muligt at finde nyt arbejde	34	31	42	32	36
Dårligt helbred	21	21	24	11	30
Jeg kunne ikke længere klare de jobs, jeg evt. kunne få	12	13	9	10	12
Man kommer automatisk på efterløn	11	11	11	21	–
Ønskede mere fritid	9	11	0	10	8
Mistede lysten til at arbejde	6	6	3	4	8
Mine kvalifikationer rakte ikke længere	5	6	0	4	8
Ønskede mere tid til hobbies	4	6	0	5	3
Ønskede mere tid til familie og venner	4	5	0	5	3
Ønskede mere tid til rejser	0	0	0	0	0
Andet	18	20	13	18	18
N (u-vejret)	166	127	38	85	81

Anm.: Summer ikke til 100% pga. muligheder for flere svar per respondent. Uvejede data
Spørgsmål: Hvad er grunden til, at De gik på den ordning? (overgangsydelse/efterløn)

for overgang til efterløn/overgangsydelse, ses resultater, der passer bedre med besvarelsenerne i forrige afsnit. Det hyppigste svar var, at det alligevel ikke var muligt at finde nyt arbejde, hvilket 34% angiver. Med 21% er dårligt helbred den næsthypigste begrundelse. Herefter kommer med henholdsvis 12% og 11% begrundelserne 'jeg kunne ikke længere klare de jobs, jeg evt. kunne få' og 'man kommer automatisk på efterløn'. Ønske om mere fritid (9%), tid til hobbies (4%), familie, venner (4%) og rejser (0%) spillede ifølge de ledige selv ingen væsentlig rolle. Således peger resultaterne igen på, at tilbagetrækningen fandt sted i en situation, hvor mulighederne på arbejds-

markedet opfattes som værende meget begrænsede.

Selv hvis vi analyserer gruppen, der henholdsvis opfatter valget som frivilligt og ufrivilligt, hver for sig, bibeholdes dette billede. Således svarer 31% af gruppen, der angav at have truffet et frivilligt valg, at det alligevel ikke var muligt at finde nyt arbejde. 21% svarer dårligt helbred og 13%, at de ikke længere kunne klare eventuelt tilgængelige jobs. Der er lidt flere (42%) i gruppen, der angiver ufrivillig overgang til efterløn/overgangsydelse, som svarer, at der alligevel ikke var arbejde at få, men ellers er forskellene ikke store. Der er heller ikke de store forskelle mellem de ledige, der er gået

på efterløn, og de, der valgte overgangsydelse, jf. tabel 4. Der er en del flere blandt de sidstnævnte, der angiver dårligt helbred (30% i forhold til 10%) blandt gruppen på efterløn. Endvidere ses det, at 21% af efterløunnerne angiver, at man automatisk kommer på efterløn. Oplevelsen af frivillighed er stort set den samme blandt dem, der er gået på efterløn og overgangsydelse.

Både vurderet ud fra de lediges vurdering af jobchancer i 1994-undersøgelsen og årsager til tilbagetrækning i 1999-undersøgelse viser resultaterne, at de ældre ledige oplevede, at de i høj blev 'skubbet' ud af arbejdsmarkedet. På den baggrund kunne man stille spørgsmålstegn ved tilbagetrækningsordningerne ud fra et socialpolitisk rationale. Man kunne argumentere for, at tilbagetrækningsordninger nærmest virker ekskluderende i forhold til ældre ledige. Sagt polemisk er tilbagetrækningsordninger måske blot en pæn måde at holde grupper udenfor arbejdsmarkedet. En sådan socialpolitisk bekymring er helt i tråd med den generelle arbejdsmarkedspolitiske diskurs, hvor såkaldt 'passiv forsørgelse' igennem 1990'erne blev udnævnt til et betydeligt socialpolitisk problem (Albrekt Larsen 2002b). Afslutningsvis vil vi derfor nærmere analysere, hvorledes overgangen fra ledig til tilbagetrukket har påvirket respondenternes trivsel.

Trivsel og tilbagetrækning

Den forventede sammenhæng mellem tidlig tilbagetrækning og trivsel afhænger i høj grad af den grundlæggende forståelse af arbejde. Hvis arbejde antages primært at være et nødvendigt onde, må man antage, at tilbagetrækning fra arbejdsstyrken på rimelige økonomiske vilkår vil bevirke bedre trivsel. Udover at være garanteret indkomst frem til folkepensionsalderen slipper de æl-

dre for at møde op på A-kasser/arbejdsformidlinger og kan i ro og mag begynde at skabe sig et liv udenfor arbejdsmarkedet. Omvendt, hvis arbejde antages at være et vigtigt middel til at opfylde nogle behov for social kontakt/selvrealisering og til at leve op til en generel arbejdetik i samfundet. I så fald må man forvente, at et endeligt farvel til arbejdsmarkedet bevirker lavere trivsel. Det var ud fra sådanne antagelser, at studier i 1930'erne beskrev, hvorledes arbejdsløshed førte til sociale og psykiske problemer (Jahoda 1972; Fryer 1992). Der er dog grænser for, hvor meget man kan drage nytte af den socialpsykologiske forskningstradition (for et dansk eksempel se Olsen 1982), da vi er interesseret i overgangen fra arbejdsløshed til tidlig tilbagetrækning, dvs. forskellen mellem forskellige måder at være udenfor arbejdsmarkedet på. Med hensyn til at leve op til en samfundsmæssig arbejdetik viser empiriske undersøgelser, at det er langt mindre stigmatiserende at være tidlig tilbagetrukket end arbejdsløs (Albrekt Larsen 2002c).

Ændringerne i trivsel forsøger vi at indkredse ved direkte at spørge, hvorvidt overgangen til overgangsydelse/efterløn enten har forbedret eller formindsket respondenternes trivsel på en række områder. Blandt de, der besvarede spørgeskemaet i 1999, var 167 på overgangsydelse eller efterløn. 137 af disse tilbagetrukne var ledige umiddelbart før overgangen til overgangsydelse/efterløn. Disse 137 respondenter er den primære analysegruppe. Vi har dog også inkluderet resultaterne fra de 128 respondenter mellem 40-59 år (på interviewtidspunktet i 1994), der var i beskæftigelse på interviewtidspunktet i 1999. Denne gruppe er blevet bedt om at angive ændringer i trivsel i forhold til perioden som ledig.

På spørgsmålet om ændring i den generelle trivsel angiver 49% af de tilbagetruk-

Tabel 5. Ændring i trivsel på udvalgte områder henholdsvis fra ledighed til overgangsydelse/efterløn og fra ledighed til beskæftigelse blandt 40-59 årige. % og procentdifference i positiv retning

	Fra ledig til overgangsydelse/efterløn (N=137)				Fra ledig til beskæftigede blandt 40-59 årige (N = 128)			
	Meget lidt bedre, mere el. oftere	Hverken eller	Meget/ lidt dår- ligere, mindre el. sjæld- nere	PDI i positiv retning	Meget/ lidt bedre, mere el. oftere	Hverken eller	Meget/ lidt dår- ligere, mindre el. sjæld- nere	PDI i positiv retning
Generelle velfærd bedre eller dårligere	49	41	10	+39	58	33	9	+49
Set venner mere eller mindre	30	65	5	+25	8	68	24	-16
Drukke øl, vin og spiritus mere eller mindre	12	74	14	+2	5	87	8	+3
Oftere el. sjæld- nere problemer med at få tiden til at gå	13	64	23	+10	4	76	20	+16
Oftere el. sjæld- nere følt ensom- hed	11	74	15	+4	5	83	13	+8
Selvtillid blevet højere eller lavere	19	71	10	+9	50	50	0	+50

1. F.eks. for generel velfærd er procentdifference udregnet ved at trække andelen, der svarer 'meget dårligere' eller 'lidt dårligere' fra andelen, der svarer 'meget bedre' eller 'lidt bedre'. Omvendt mht. til alkoholforbrug. Her er andelen, der svarer 'meget mere' eller 'lidt mere' trukket fra andelen, der svarer 'lidt mindre' eller 'meget mindre'

Anm.: Uvejede data

ne, at deres trivsel er blevet meget eller lidt bedre. 41% svarer, at de ikke har oplevet forandring i deres generelle trivsel. Kun 1% angiver, at overgangen fra ledig til tilbagetrukken har forringet deres trivsel. Trækkes den sidste gruppe (10%) fra gruppen, der har oplevet en forbedring (49%) fås en mål for balancen mellem de to grupper. Procentdifferencen på +39 indikerer således, at

et klart flertal af de tilbagetrukne har oplevet forbedret trivsel i forhold til perioden med ledighed. Sådanne resultater peger på, at tilbagetrækningsordninger har positive velfærdseffekter. Man kunne dog indvende, at sådanne velfærdseffekter (under forudsætning af, at de ældre kunne skaffes arbejde) skal måles i forhold til et alternativ som beskæftigede.

Resultaterne i tabel 5 viser da også, at de 40-59 årige i beskæftigelse på interviewtidspunktet i 1999 har oplevet forøget trivsel. 58% svarer således, at deres generelle trivsel er blevet forbedret i forhold til perioden med ledighed. 33% angiver ingen ændring, mens 9% ved overgang til beskæftigelse har oplevet et fald i den generelle trivsel. Der er således ingen tvivl om, at reintegration på arbejdsmarkedet klart er med til at forøge de ældres trivsel. Procentdifferencen er med +49 højere end differencen på +39 blandt gruppen, der var gået fra ledig til tilbagetrukket. Vi har også direkte spurgt de tilbagetrukne, om de gerne ville have et arbejde i dag, hvis de havde mulighed for det. 50% af de tilbagetrukne svarer, at de gerne vil have et arbejde, mens 44% svarer nej. 6% ved ikke. Polemisk kunne man sige, at tilbagetrækning er godt, men arbejde er bedre. Forskellen i trivsel er dog forholdsvis beskeden – taget 1990'ernes og den nuværende fokusering på 'passiv forsørgelse', som et stort socialpolitisk problem i betragtning (for yderligere kritik, se Goul Andersen 2001, Bendix Jensen 2002). Vi vil ikke nærmere analysere årsager til variation i trivsel, men generelt tegner data-materialet et billede af, at graden af økonomisk usikkerhed er langt mere betydningsfuld end hidtil antaget (Goul Andersen 2001; 2002).

På de fem underspørgsmål om social kontakt, alkoholforbrug, kedsomhed, ensomhed og selvtillid viser der sig også positive procentdifferencer blandt de tilbagetrukne. Kontakten til venner er blevet større (+25), problemer med at få tiden til at gå er blevet mindre (+10), og selvtilliden blev lidt forøget (+9). På samtlige underspørgsmål svarer et klart flertal dog, at der ikke er sket forandringer. Nogenlunde samme resultat ses på uddybende spørgsmål, hvor vi har bedt de tilbagetrukne om (på en 10-

trinsskala) at angive forandringer i familieliv, forhold til samlever, forhold til børn, forhold til venner/bekendte og deres økonomiske situation. Blandt gruppen i beskæftigelse viser underspørgsmålene jf. tabel 5 også positive procentdifferencer. Dog som forventet undtaget kontakten til venner (-16), hvor 24% har sjældnere kontakt. På den positive side skiller specielt spørgsmålet om selvtillid sig ud. Halvdelen af de re-integrerede 40-59 årige angiver således, at deres selvtillid er blevet forbedret, mens ingen har oplevet et fald i selvtillid, dvs. procentdifferencen er +50. Modsat ses der ikke væsentlige ændringer mht. kedsomhed (+8) og alkoholforbrug (+3).

Konklusion

Denne artikel har vist, at muligheden for overgangsydelse eller efterløn ikke i sig selv er en tilstrækkelig forklaring på lediges massive tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet i perioden fra 1994 til 1999. Dermed stiller artiklen spørgsmålstegn ved den herskende opfattelse, at tilbagetrækningsordninger, i særdeleshed etableringen (1992) og udvidelsen (1994) af overgangsydelsen, 'trak' de ældre ledige ud af arbejdsmarkedet.

Artiklens 'bottom up'-tilgang viste meget tydeligt, at de ældre ledige oplevede, at deres muligheder for reintegration på arbejdsmarkedet under alle omstændigheder var meget begrænsede. Både vurderet ud fra de ældres vurdering af jobchancer på interviewtidspunktet i 1994 og respondenternes begrundelser for tidlig tilbagetrækning i perioden fra 1994 til 1999.

Endvidere viste analysen, at alder i sig selv synes at være den helt afgørende barriere for reintegration på arbejdsmarkedet. I hvert tilfælde i følge de ældres egen oplevelse af ledighedssituationen. Teoretisk kan

en sådan aldersbarriere forklares med, at virksomhederne foretager nogle screeningsprocedurer, hvor ansøgere bliver sorteret ud fra nogle usikre antagelser om gennemsnitlig produktivitet. Specielt i perioder med lavkonjunktur. En sammenlignelig tværnsnitsundersøgelse fra 1999 viser da også, at ældre ledige vurderer deres jobchancer bedre i 1999 end i 1994 (Albrekt Larsen 2002d). Endelig viste analysen, at tilbagetrækning fra ledighed bidrager til at forbedre de ældres trivsel. Ikke desto mindre ville halvdelen af de tilbagetrukne gerne have et arbejde, hvis de havde muligheden. Det passer fint med, at overgang fra ledighed til beskæftigelse bidrog med endnu højere trivselsfremgang. Forskellen i ændret trivsel mellem tilbagetrækning og beskæftigelse er dog begrænset. Specielt taget bekymringerne for socialpolitiske problemer knyttet til 'passiv forsørgelse' i betragtning.

Der kan drages flere arbejdsmarkedspolitiske perspektiver fra disse konklusioner. Her skal blot nævnes, at ensidig fokusering på udbudssiden og de hertil knyttede løsningsforlag (aktiverings-/markedsstrategien) synes at være problematisk. Man skal selvfølgelig ikke være blind for, at der kan knytte sig udbudsfaktorer til de ældres vanskelighed ved at opnå genbeskæftigelse i tilfælde af længerevarende ledighed. Specielt for de bedre uddannede kan stærkt anciennitetsbestemte lønstrukturer være en hindring. Og mere generelt kan marginalisering af ældre på arbejdsmarkedet være udtryk for utilstrækkelig efteruddannelse i den sidste del af arbejdslivet, eller for overdreven nedslidning, så produktiviteten er for lav. Utvivlsomt er dette en del af forklaringen – men det kræver i givet fald helt andre (hovedsageligt langsigtede og forebyggende) udbudsorienterede strategier end de gængse. Ovenstående 'bottom up'-analyse

peger dog på, at virksomhedernes rekrutteringspolitik formentlig også fungerer som en afgørende barriere for ældre lediges reintegration på arbejdsmarkedet. I det mindste i en situation med lavkonjunktur. Hvis det ligefrem er en afgørende barriere i sådanne situationer, hjælper det hverken via 'pisk' eller 'gulerod' at påvirke de ældre ledige. I stedet vil det primært handle om at påvirke virksomhederne. I perioden fra 1994 til 1999 har man da også etableret visse initiativer på den front (Wolthers 1999). Dermed er situationen heller ikke så simpel, at man kan løse problemet med manglende integration af ældre på arbejdsmarkedet ved blot at afskaffe eller justere tilbagetrækningsordninger.

Noter

1. Stikprøven i 1994 blev udtrukket ud fra kriteriet tre måneders ledighed. Af en bruttostikprøve på 2000 personer blev der i 1994 opnået interview med 1528. I de tre måneder fra udtrækningen af stikprøven til interviewingen i november 1994 var en del dog kommet i arbejde, mens de resterende 1251 svarpersoner kunne ses som en repræsentativ stikprøve af danskere med 1/2 års sammenhængende ledighed. Det er denne gruppe, analysen har taget sigte på. Af disse 1251 personer er 831, svarende til 66%, geninterviewet i 1999. Stikprøven var disproportionalt stratificeret på fem strata: forsikrede under 25 år, ikke-forsikrede under 25 år, forsikrede 25-59 år, ikke-forsikrede 25-59 år, samt aktiverede. Mht. bortfaldsanalyse har vi måttet nøjes med en opdeling på de fem strata, hvor der er vejet dels for forskelle i udvælgelsessandsynlighed, dels for skævheder i bortfald. I ovenstående analyser har vi dog valgt at benytte uvejede data, da vægtningen kun giver marginale forskelle i de gennemførte analyser. For en yderligere beskrivelse af datamateriale se (Goul Andersen, m.fl. 2002) og hjemmesiden www.ccws.dk projekt b1.

2. Blandt 40-59 årige uden erhvervsfaglig uddannelse angiver 24%, at de helt eller temmelig sikkert vil kunne finde et job. Den tilsvarende andel er 25 og 26% blandt henholdsvis faglærte og gruppen med videregående uddannelse. Mht. til forventningen om at komme i arbejde er effekten større. Blandt de 50-59 årige uden erhvervsfaglig uddannelse forventer 84% ikke at komme i arbejde. Den tilsvarende andel er 75 og 67% blandt gruppen med faglig og videregående uddannelse. Blandt de 40-49 årige er andelen henholdsvis 34%, 26% og 21%. Mht. til kønseffekten blandt de over 50 årige angiver 20% af kvinderne, at de helt eller temmelig sikkert vil kunne finde beskæftigelse (ved hvilket som helst arbejde) sammenlignet med 16% af mændene. Dog bemærket, at andelen af mænd over 50 år, der svarer 'helt sikkert' er større end blandt kvinder over 50 år. Blandt de 50-59 årige kvinder forventer 81% ikke at komme i arbejde sammenlignet med 73% af mændene.

Litteratur

- Larsen, Albrekt C. (2002a): Arbejdsløshed og stigmatisering, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Larsen, Albrekt C. (2002b): Sikringsparadigmet og strukturparadigmet i dansk arbejdsmarkedspolitik, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Larsen, Albrekt C. (2002c): Arbejdsomhed eller forsørgerkultur?, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Larsen, Albrekt C. (2002d): Strukturarbejdsløshed eller konjunkturafhængige selektionsmekanismer?, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Andersen, B.H. (1993): *Kan man spørge mennesker om deres livsform?*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Bendix Jensen, J.(2002): Marginalisering og medborgerskab, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Bills, D.B. (1990): Employers use of job history data for making hiring decisions: A fuller specification of job assignment and status attainment, i *The Sociological Quarterly*, 31, 1, 23-35.
- Christensen, P.V. (2002): Arbejdsrelaterede værdier og holdninger, i P. Gundelach (red.): *Danskernes værdier 1981-1999*, København, Hans Reitzels forlag.
- Csonka, A. (1995): *Når virksomheder rekrutterer*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Danmarks Statistik (1995): *Statistiske Efterretninger. Arbejdsmarked*, 4
- Fryer, D.M. (1992): Poverty stricken? A plea for a greater emphasis on the role of poverty in psychological research on unemployment and mental health in the social context, i C.H.A. Verhaar & L.G. Jansma (eds.): *On the Mysteries of Unemployment: Causes, Consequences and Policies*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Gaston, R.J. (1972): Labour market conditions and employer hiring standards, i *Industrial Relations*, 11, 2, 272-278.
- Goul Andersen, J. (1995): De ledige Ressourcer – en analyse af de langtidsledige – deres baggrund, forventninger og holdninger, København, *Ugebrevet Mandag Morgen*.
- Goul Andersen, J. (2001): Den økonomiske usikkerhed er det største problem. Nogle resultater fra en dansk panelundersøgelse af længerevarende ledige, i J.G. Andersen & P.H. Jensen (red.): *Marginalisering, integration og velfærd*, Aalborg, Aalborg Universitetsforslag.
- Goul Andersen, J. (2002): Trivsel, tryghed og arbejde, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Goul Andersen, J., C.A. Larsen & J.B. Jensen (2002): Længerevarende ledige i 1994 og 1999, i J.G. Andersen (red.): *Myter om marginalisering*, udkommer på Frydenlund.
- Halvorsen, K. & A. Johannessen (1991): *Når bedriften ikke har brug for deg lenger – førtidspensionering som individuel velfærd, per-*

- sonale politik og sosialpolitikk*, Oslo, Norges kommunal- og sosialhøgskole.
- Jahoda, M. (1972): *Marienthal: The Sociography of an Unemployed community*, London, Tavistock Publications.
- Jenkins, R. (1984): Acceptability, suitability and the search for habituated worker: How ethnic minorities and women lose out, i *International Journal of Social Economics*, 11, 7, 64-76.
- Kiel, T. et al. (1984): Does occupational status matter? The case of recruitment, i *International Journal of Social Economics*, 11, 7, 32-48.
- Langager, K. (1993): *Rekruttering, afskedigelse og marginalisering*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Mallier, A.T. & T.A.C. Shafto (1992): *The Economics of Flexible Retirement*, London, Academic Press.
- Osberg, L. (1993): Is it retirement or unemployment? Induced 'retirement' and constrained labour supply among older workers, i *Applied economics*, 25, 4, 505-519.
- Nørregaard, C. (1996): *Arbejde og tilbage-trækning i 90'erne- og fremtidens pensionister*. København, Socialforskningsinstituttet.
- Nørregaard-Nielsen, E. & J. Østergaard (2002): Unge stiller større krav til deres fremtidige arbejde, i P. Gundelach (red.): *Danskernes værdier 1981-1999*, København, Hans Reitzels forlag.
- Olsen, P. (1982): *Arbejdsløshedens socialpsykologi*, København, Dansk Psykologisk Forlag.
- Quaade, T. (2001): *Tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Rosdahl, A. (1986): *Arbejdsgiveres arbejdskraftefterspørgsel. Ansættelsesprocesser i industrivirksomheder*, København, Socialforskningsinstituttet.
- Thurow, L. (1975): *Generating Inequality*, New York, Macmillan.
- Trommel, W. & B. de Vroom (1994): The Netherlands: The Loreley-Effect of Early Exit, i F.Naschold & B. de Vroom (eds.): *Regulating Employment and Welfare – Company and National Policies of Labour Force Participation at the End of Worklife in Industrial Countries*, Berlin, Walter de Gruyter.
- Windolf, P. & S. Wood (1988): *Recruitment and selection in the labour market. A comparative study of Britain and West Germany*, Aldershot, Aveburg.
- Wolthers, A. (1999): Det Seniorpolitiske Initiativudvalg. *AKF Nyt nr. 1*. Periodiar.
- Wood, S. (1985): Recruitment systems and the recession, i *British Journal of Industrial Relations*, 23, 3, 103-120.

Christian Albrekt Larsen er cand. scient. adm. Forskningsmedarbejder, Centre for Comparative Welfare Studies (www.ccws.dk), Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet
e-mail: albrekt@politikanalyse.dk